

Ks. Tadeusz Fitych

**ROCZNICA 270-LECIA REEREKCJI
PARAFII ŚW. BARTŁOMIEJA W CZERMNEJ**

UWAGI DO DZIEJÓW WSI MAŁÁ ČERMNÁ

Tzw. Wielka Czerмна¹ z kościołem parafialnym św. Bartłomieja (to jedna z 20-tu najstarszych parafii Ziemi Kłodzkiej, najstarsza wzm. z 1354 r.), jest z jednej strony, pomimo błędnych ujęć historycznych zawartych w szeregu opracowaniach leksykograficznych, nie kwestionowaną „starówką” dzisiejszego miasta Kudowy Zdroju. Ponadto doskonale wpisuje się w *genius loci* ziemi kłodzkiej – „Zakątka Pana Boga”², ma bowiem po swych obu stronach dwie lokalne kapliczki maryjne (kultywowane od lat 30-tych XIX w.), a z drugiej strony jest nie tylko „pomostem” pomiędzy sanktuariami maryjnymi Ziemi Kłodzkiej (aż pięć z nich były znanymi już w średniowieczu)³, a sanktuaria-

---

¹ W odległości zaledwie kilku kilometrów, spotykamy po stronie czeskiej dwie miejscowości o zbliżonej nazwie: Małá Čermná i Česká Čermná. Stąd Czerмна bardzo często określa się mianem Wielka Czerмна (m.in. z tytułu wielokrotnie większej populacji).

² Zob. *W kraju Pana Boga. Źródła i materiały do dziejów Ziemi Kłodzkiej od X do XX wieku* Oprac. A. Herzig, M. Ruchniewicz. Kłodzkie Towarzystwo Oświatowe. Kłodzko 2003.

³ Aż pięć z nich ma średniowieczny rodowód: 1) Bardo Śl. – XIII w. (najstarsze obok Krzeszowa na Śląsku); 2) Niemojów k/Różanki – ok. 1300; 3) Stary Wielisław – ok. 1340 r.; 4) Ołdzykowice ok. 1450 r.; 5) Szalejów Górny – późne średniowiecze. Zob. K. DOŁA. *Obecność Kościoła na Ziemi Kłodzkiej w średniowieczu*. „Świdnickie Studia Teologiczne” 3:2006 s. 19-20.

mi maryjnymi północnych Czech⁴, i co więcej, była jednym z ważnych „węzłów” dla ścieżek i dróg pątniczych (n.b. korzystali z niego m.in. nawet pielgrzymi mieszkający w okolicach Brna).

Parafia Czermna należała zarazem do najbardziej żywotnych (m.in. w XIX w.), znanych z powodu licznych powołań kapłańskich i zakonnych (grono bez mała stu osób; n.b. stąd wyszło aż czterech pierwszych, w gronie dziesięciu śląskich redemptorystów XIX/XXw.), jak też z faktu, że na jej terenie żyła ostatnia na ziemi kłodzkiej mniejszość czeska – stąd tzw. czeski zakątek. Jest ona miejscem często odwiedzanym przez turystów, m.in. z powodu istnienia dwóch obiektów sakralnych, tzw. kaplicy czaszek (szczegółnej katechezy o zmartwychwstaniu) i kaplicy Matki Bożej Bolesnej w Zielonej Dolinie powstałej po pandemii cholery w 1832 r. Aktualnie, Czermna – „starówka” miasta Kudowy Zdroju, ze swymi obiektami sakralnymi i świeckimi oraz wielowiekową historią, stanowi dla historyków i kulturoznawców interesujący temat badawczy.

W dniu 29 czerwca 1738 r. pomimo trwającej aż trzy wieki przerwy, spowodowanej wojnami husyckimi, w kronice parafialnej odnotowano fakt jej reaktywacji. W związku z 270-letnią rocznicą tego ważnego wydarzenia, autor z jednej strony, w szeregu przyczynkach publikuje efekty swoich badań nad dziejami parafii typu wielowsiowego, tzn. tożsamości kulturowej jej poszczególnych miejscowości i osad, a z drugiej, wydobywa na światło dzienne sylwetki tutejszej elity: proboszczów, ludzi świeckich⁵ i wyrosłych w tym środowisku zakonników. Tu tkwi jeden z motywów powstania niniejszego artykułu. Pragnąc dogłębniej poznać tożsamość dziejową czermnieńskiej parafii, należy chociażby pogłębić znajomość historii każdej z ośmiu wsi wchodzących w jej skład. W tym konkretnym przypadku interesuje nas wieś Malá Čermná.

---

⁴ Zob. V. HRUBÝ, J. ROYT. *Lidová zbožnost ve Východních Čechách a v Kladsku*. Státní Galerie Výtvarného Umění v Náchodě 1997.

⁵ Zob. T. FITYCH. „Czeski zakątek” – dom rodzinny i parafia czermnieńska pierwszym środowiskiem życia i formacji architekta Josepha Elsnera (*1845 Slone +1933 Monachium). W: *Český Koutek v Kladsku*. Hradec Králové 2008 s. 291-313 (Supplementum 5 „Kladského sborníku” 2008).

I. PARAFIA ŚW. BARTŁOMIEJA W CZERMNEJ⁶

1. NAZWA, POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE I LICZBA MIESZKAŃCÓW

Nazwa parafii występowała w dokumentach, w różnym brzmieniu, m.in.: 1354 – *Czermna*; 1359 – *Czirmna*; 1402 – *Czremna*; 1477 – *Czermna*; 1560 – *Cermna*; 1631 *Deutsch Czerweney*; 1747 – *Deutsch Tschirwenai*; 1787 – *Teutsch Tscherbenej*. Otrzymana końcówka *-ey* nadała nazwie parafii kolejną zgermanizowaną postać – *Tscherbenej*, która dotrwała do roku 1937 (przy czym na kościelnych dokumentach i w wymianie korespondencji z omawianego okresu znajdujemy odcisk pieczęci parafialnej w wymownym łacińskim brzmieniu, dokumentującym słowiański rodowód: „SIGILECCLESIAE PAR CZERMNIENSIS”)⁷. Następnie w ramach nazistowskich akcji usuwania słowiańskich nazw w tzw. Czeskim Zakątku⁸ (i na całym Dolnym Śląsku), zmieniono jej nazwę na *Grenzeck* (1937-1945).

⁶ Zob. T. FITYCH. *Kościół św. Bartłomieja w Czeremnej – najstarsza parafia (wzm. z 1354 r.) i centrum „starówki” Kudowy Zdroju (Refleksje na temat tytułu kościoła oraz obrzędów ludowych)*. „Świdnickie Studia Teologiczne” 4:2007 s. 141-176; TENŻE. *Kościelno-historyczne uwarunkowania rozwoju katolickiej parafii Czeremna w „czeskim zakątku” ziemi kłodzkiej*. W: *Muzeum a dziedzictwo kulturowe pogranicza polsko-czeskiego (Kudowa Zdrój – tożsamość i zbliżenie)*. Red. R. Gładkiewicz. Kudowa Zdrój 2008 s. 57-74.

⁷ Pieczęć tuszowa ma okrągły kształt. W jej centrum wygrawerowano postać św. Bartłomieja w formie zbliżonej do tej, jaka została użyta na chorągiewce wietrznej sygnaturki kościoła parafialnego. Jej wycisk znajdujemy m.in. na odpisie metryki urodzenia wybitnego redemptorysty A. Jedka, jaki z datą 4 XI 1950 r., sporządził i firmował ks. prob. J. Martinez.

⁸ Czeski Zakątek – w czasach przynależności Dolnego Śląska do Niemiec nazwą tą określano niewielki obszar w zachodniej części hrabstwa kłodzkiego, zamieszkałego głównie przez ludność czeskojęzyczną. Obszar ten rozciąga się na południowy zachód od Błędnich Skał pomiędzy Lewinem a czeskim Náchodem w okolicach Kudowy-Zdroju i obejmował przede wszystkim miejscowości: Czeremna (*Tscherbenej*), Bukowina (*Bukowine*), Słone (*Schlaney*), Pstrążna (*Strausseney*), Jakubowice (*Jakobowitz*) i Brzozowie (*Brzesowie*) (obecnie dzielnice Kudowy-Zdroju), Błażejów, Krzyżanów (*Krzhischney*), Leśna (*Löschney*), Jeżowice (*Nauseney*). Język, jakim mówiono w tych okolicach, był dialektem języka czeskiego z dużymi wpływami niemieckimi i polskimi. Zawierał on także wiele dawnych zwrotów i idiomów nie występujących już we współczesnym języku czeskim. Po I wojnie światowej i rozpadzie Austro-

Po przyłączeniu ziem śląskich do Polski w 1945 r. na krótko nazwano ją *Czerwone*, a następnie przywrócono pierwotną czeską nazwę *Czermna* (aktualnie po stronie czeskiej w odległości zaledwie kilku kilometrów, spotykamy miejscowości o zbliżonej nazwie: *Malá Čermná* i *Česká Čermná*). Nazwa ta prawdopodobnie wzięta jest od przymiotnika *cerveny* (czerwony) – tego typu nazwy nadawano miejscowościom od charakterystycznego koloru gleby, powstałej ze zwierzanej skały.

Miejscowość (początkowo wieś) położona jest w południowo-zachodniej Polsce, w odległości ok. 1 km od centrum Kudowy, w dolinie rzeki Czermnicy biorącej swe początki w Błędnym Skalach, będącej dopływem rzeki Metui i ok. 12 km od kolejnego uzdrowiska Duszniki Zdrój. Środkowa część miejscowości jest usytuowana na wysokości ok. 400 m n.p.m., i na północnym zboczu góry parkowej.

Czermna ma typowo wiejską zabudowę (tzw. ulicówka o długości 2,5 km) i ciągnie się przez ok. 5 km wzdłuż granicy z Czechami. W miarę oddalania się od Kudowy, wysokość terenu stopniowo wzrasta. Wyżej położoną część Czermnej oddzielają dwa grzbiety górskie: Świni Grzbiet (od strony wschodniej) i Bluszcz (od zachodniej).

Zmieniającą się populację wsi przybliżają następujące dane: rok 1787 – 688 mieszkańców; 1816 – 828; 1825 – 877; 1840 – 1 043; 1910 – 2 191; 1933 – 2 041; 1939 – 2 312. *Catalogus Cleri* archidiecezji praskiej z 1889 r. podawał, iż w całej parafii św. Bartłomieja w Czermnej żyło 4 289 katolików i 480 niekatolików.

2. DZIEJE WSI I DOMINIUM

Wieś Czermna wspomniana jest w dokumencie kościelnym diecezji praskiej z 1354 r. (*Liber Primus Confirmationum*), w którym odnotowany jest fakt wprowadzenia proboszcza do parafii w Machovie (tzw. instalacji na urządzenie) przez proboszcza parafii Czermna. Może to świadczyć zarówno o znaczeniu regionalnym Czermnej, jak też o prawdopodobnym czasie utworzenia parafii w drugiej połowie XIII w. Po kilku wiekach, na obrzeżach Czermnej zaczęła powstawać (prawdopodobnie uboga) miejscowość *Chudoba* (dziś *Kudowa-Zdrój*), która rozbudowała się i z czasem zdominowała i wchłonęła *Czermną*.

Pod względem administracyjnym Czermna przez długi czas podlegała Nachodowi. W roku 1477 książę ziębiicki Henryk I Starszy, syn czeskiego króla Jerzego z Podiebradów, przyłączył ją do hrabstwa kło-

dzkiego (współcześnie – ziemia kłodzka; pozostawała pod panowaniem czeskim; od 1348 r. jeden z regionów Korony czeskiej; po wojnach śląskich przeszła pod panowanie Prus i została włączona do prowincji śląskiej)⁹.

Podczas wojen husyckich parafia została zrujnowana. W XVI w. Czeremna podlegała administracyjnie pod Nowe Miasto nad Metują, a kościół i miejscowa ludność musiała przyjąć wiarę protestanckich władców z rodu von Stubenberg.

Po Bitwie pod Białą Górą w 1620 r. ziemia kłodzka doświadczyła skutków rekatalizacji, a Czeremna stała się filią parafii kościoła katolickiego w Nowym Mieście nad Metują. Od wieku XVII kolejnymi właścicielami Czeremnej byli: naczelny dowódca wojsk cesarskich z okresu wojny trzydziestoletniej Albrecht von Wallenstein, a po nim jego szwagier hrabia Adam Erdmann Terzky (czes. Trezka *1599 + 1634) z Nachodu, a po jego śmierci hrabiowie von Leslie, którzy w 1785 r. sprzedali Czeremną Michaelowi von Stillfried z Nowej Rudy. Niedługo przedtym (w roku 1763), Czeremna wraz z ziemią kłodzką przyznana została Prusom na mocy ustaleń pokoju w Hubertusburgu, kończącego wojnę siedmioletnią.

Węgier w 1918 r. pomimo powstania państwa czechosłowackiego większość mieszkańców Czeskiego zakątka opowiedziała się za przynależnością do Niemiec. W roku 1945 Dolny Śląsk został przyłączony do Polski. Większość czeskich mieszkańców Czeskiego zakątka wyjechała do pobliskiej Czechosłowacji, gdzie urzędował tzw. „Komitet Kłodzki” pomagający przesiedleńcom w znalezieniu mieszkania i pracy. Dla niemieckich mieszkańców tego terenu w roku 1952 otwarto szkołę z czeskim, a następnie z niemieckim językiem nauczania. Ze względu na emigrację Niemców do RFN w latach 50. szkołę zamknięto w roku 1960.

⁹ Zob. H. VEIT. *Zur Geschichte des Glatzer Landes*. „Kulturelle Arbeitshefte” Heft 35: *Die Grafschaft Glatz (Schlesien)*. Zusammenfassende Bearbeitung: Dieter Pohl und Herbert Eckelt in Zusammenarbeit mit der Forschungsgruppe Grafschaft Glatz. Herausgeber: Bund der Vertreibenen – Kulturreferat. Bonn 1996; J. KÖGLER. *Die Chroniken der Grafschaft Glatz (Neu bearbeitet und herausgegeben von Dieter Pohl)*. Bd. 1-5. Dr. Dieter Pohl Verlag Köln 1992-2003; A. HERZIG. *Reformatorische Bewegungen und Konfessionalisierung. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in der Grafschaft Glatz*. Hamburg 1996; J. BAHLCKE. *Schlesien und die Schlesier*. Langen-Müller 2000; A. BACH. *Urkundliche Kirchen-Geschichte der Grafschaft Glaz [sic!]*. Breslau 1841; *Das Glatzer Land. Aktion West-Ost e.V.* Düsseldorf 1995; *Geschichte Schlesiens*. Bd. 1: *Von der Urzeit bis zum Jahre 1526*. Thorbecke – Sigmaringen 1988.

Biskup Hradec Králové Vratislav von Mitrowitz w 1738 r. ponownie uczynił parafię Czermna niezależną. Należały do niej: Kudowa, Pstrążna z Bukowiną, Jakubowice oraz czeskie wsie Ždanky i Malá Čermná. Z powodu włączenia Czermnej do Prus parafia przyłączona została do dekanatu kłodzkiego. W roku 1780 do parafii dołączono także wsie Słone i Brzozowie, natomiast wsie Ždanky i Malá Čermná podporządkowano parafii w Hronovie.

Podczas wojen napoleońskich król pruski Fryderyk Wilhelm III Hohenzollern (*3 VIII 1770 +7 VI 1840)¹⁰, przez tydzień rezydował na plebanii w Czermnej (9-29 VI 1813 r.). W tym czasie spotkał się on na zamkach czeskich z wysokimi autorytetami Austrii i Rosji, w celu utworzenia koalicji antynapoleońskiej (w jakimś stopniu debaty prowadzone na pograniczu prusko-austriacko-czeskim, zarazem przygotowały przyszły Kongres Wiedeński). W wieku XIX właściciele Czermnej zmieniali się bardzo często. Ostatecznie baron von Otterstedt podzielił dominium na dwie części, sprzedał Czermną, ale zatrzymał Kudowę.

3. WAŻNE FAKTY W DZIEJACH PARAFII CZERMNA

W uproszczonej charakterystyce parafii, przychodzi nam odnotować fakt wielce złożonych dziejów. W przeciągu niespełna siedmiu wieków

---

¹⁰ W czasie wojen napoleońskich prowadził początkowo politykę neutralności, udało mu się między innymi uniknąć uwikłania w III Koalicję. Jednak sprowokowany utworzeniem Związku Reńskiego wypowiedział w 1806 r. wojnę Napoleonowi, którą szybko przegrał. Na mocy traktatu tyłżyckiego w 1807 r. zmuszony był do rezygnacji z ziem na zachód od Łaby, zgody na utworzenie Księstwa Warszawskiego z ziem, które trafiły do rąk pruskich w II i III (a także częściowo I) rozbiórce Polski. Gdańsk stał się wolnym miastem. Ponadto Prusy zmuszone zostały do zapłacenia kontrybucji Francji oraz finansowania francuskich wojsk okupacyjnych na swoim terenie. W 1812 r. Prusy zmuszone zostały przez Napoleona do wystawienia niewielkiego kontyngentu w kampanii moskiewskiej pod dowództwem generała Yorcka. Po klęsce Napoleona w Rosji, Fryderyk Wilhelm zawiera sojusz z Rosją i przystępuje do koalicji antyfrancuskiej. Oddziały pruskie odgrywają istotną rolę w bitwach w latach 1813 i 1814 (między innymi pod Lipskiem). Na kongresie wiedeńskim Fryderyk Wilhelm uzyskał znaczne zyski terytorialne, jakkolwiek bez całkowitej aneksji Saksonii, o co zabiegał. Był on współtwórcą Świętego Przymierza. W późniejszych latach swojego życia poświęcił swoją energię na zjednoczenie kościoła luterańskiego z reformowanym w Niemczech.

parafia należała do: trzech metropolii kościelnych, czterech diecezji, trzech pośrednich struktur organizacji kościelnej (archidiakonatów i wikariatów arcybiskupich), pięciu dekantów. Pośród dominujących ryśów należy wymienić:

– W historii Śląska i ziemi kłodzkiej na wiek XIII w. przypada okres kolonizacji niemieckiej¹¹.

– Z końcem XIV w. na samej ziemi kłodzkiej, było ok. 140 wsi zamieszkałych przez ok. 20 tys. osób i 8 miast¹².

– W świetle badań Kazimierza Bartkiewicza sieć parafialna ziemi kłodzkiej kształtowała się w głównej mierze na przelomie XII/XIII w. do końca XIV w., kiedy to w zasadzie nastąpiła już znaczna stabilizacja¹³. Ówczesny stan sieci parafialnej na ziemi kłodzkiej wyrażał się liczbą 43 lub 44 parafii (razem z nieco późniejszą Wambierzycką).

– W przeważającej mierze były one związane z dekanatem kłodzkim liczącym 42 parafie, a tylko dwie należały do dekanatu dobroduskiego (tzn. miasto Lewin i wieś Czeremna). Wspomniane, pośrednie jednostki administracji kościelnej, wchodziły w krąg 9-ciu lub 10-ciu dekanatów archidiakonatu Hradec Králove w diecezji praskiej.

– W strukturze sieci parafialnej ziemi kłodzkiej tego okresu można wyróżnić trzy typy parafii: miejsko-wiejski – (8); wielowski – (21); jednowski – (15). Tak więc na ziemi kłodzkiej w zdecydowany sposób dominował typ parafii wielowskiej.

¹¹ Według Fr. Musila w kolonizacji Czeskiego Zakątku można wyróżnić trzy typy. Pierwsza to „kłodzka”, była prowadzona przez czeskiego króla za pomocą Niemców i zgermanizowanych Serbołużyczan; druga – „broumowska” i trzecia „nachodzka”. Por. F. MUSIL. *K vývoji osídlení tzv. „Českého koutku” W: Kladsko a „Český koutek”*. Odkaz Josefa Štefana Kubína – od motivace k inspiraci. Mezinárodní konference 5-6 září 2007. Česká Skalice. W kwestii osadnictwa na ziemiach czeskich w dobie przedhusyckiej należy wskazać m.in. publikacje nieżyjącego już czeskiego historyka Z. Boháča. Zob. *K některým geografickým aspektům středověkého osídlení našich zemí*. „Historická Geografie” 1973 z. 10 s. 151-169; *K raně středověkému osídlení Čech*. „Historická Geografie” 1973 z. 11 s. 209-228; *K metodice studia dějin předhusiiského osídlení v Čechách*. „Historická Geografie” 1978 z. 17 s. 3-63; *Přehled vývoje osídlení středního Povltaví v době předhusiiské*. „Historická Geografie” 1978 z. 17 s. 149-172; *K problematice studia feudální pozemkové držby v předhusiiských Čechách*. „Historická Geografie” 1979 z. 18 s. 5-30.

¹² Największą liczbę mieszkańców miały kolejno: Kłodzko ok. 3 000 osób; Bystrzca Kłodzka – 1 000; Nowa Ruda i Radków – ponad 500 osób oraz Duszniki, Łądek, Międzyzlesie i Lewin Kłodzki – poniżej 500 osób.

¹³ W skali Śląska było to aż ok. 400 tys. osób, które zamieszkały w ok. 120 miastach i 1 200 wsiach. Por. K. BARTKIEWICZ. *Sieć parafialna na ziemi Kłodzkiej u schyłku XIV wieku*. „Kłodzki zborník” 1996 nr 1 s. 59.

– W dynamikę historycznego rozwoju sieci parafialnej na ziemi kłodzkiej w drugiej połowie XIV w. wpisuje się Czerмна¹⁴ od razu jako parafia typu wielowsiowego (i zarazem największa wieś w XIX w. w Czeskim Zakątku jako niewielkim regionie etnicznym, *czes.* Český koutek; *niem.* Böhmischer Winkel)¹⁵.

– W 2 poł. XIV w. była ona 19-tą z kolei (gdy idzie o najstarsze wzmianki historyczne) na ziemi kłodzkiej, oraz jedną z dwóch, obok Lewina, działających w zachodniej części tego regionu, ale jedyną w tzw. Obniżeniu Kudowskim. Natomiast w dekanacie dobroduszkim stanowiła jego strukturę wraz z 36-cioma parafiami.

– Wielowsiowy charakter parafii Czerмна utrzymał się praktycznie do 1945 r. Było to m.in z jednej strony jako tzw. „pokłosie” niemieckiej kolonizacji prowadzonej na ziemi kłodzkiej, a z drugiej, jest wymowne, iż czas jej erekcji przypada na dobę w pełni ukształtowanych struktur archidiecezji praskiej i jej istnienia jako samodzielnej prowincji kościelnej oraz za rządów Arnosta z Pardubic (pierwszego i jednego z najwybitniejszych w kręgu 35-ciu arcybiskupów praskich)¹⁶.

– Parafia Czerмна powstała przed 1344 r., ale w XV w. znalazła się w obrębie państewka homolskiego i wraz z nim przeszła do hrabstwa kłodzkiego. Z nim związana była historia świecka (do 1945 r.) i kościelna (do 2005 r.).

– Fakt częstego braku obsady personalnej na urzędach dziekana i proboszcza, nadto częste zmiany granic parafii, miał u genezy wielorakie czynniki: stosunki lenne i tytuły własności, prawo patronatu, wojny husyckie, zmiana przynależności politycznej pociągająca za sobą zmianę granic państwowych, Kulturkampf, itd.

---

¹⁴ Por. L. HLADKÝ. *K církevní organizaci tzv. Českého koutku v Kladském hrabství*. „Kladský sborník” 1996 nr 1 s. 121 n.

¹⁵ Użytecznymi są w tym względzie tezy referatów wygłoszonych podczas międzynarodowej konferencji: *Kladsko a „Český koutek”*. Odkaz Josefa Štefana Kubína – *od motivace k inspiraci*, jaka miała miejsce w dniach 5-6 września 2007 w miejscowości Česká Skalice. Zob. O. FELCMAN. „Český koutek” v územním vývoji Kladska; F. MUSIL. *K vývoji osídlení tzv. „Českého koutku”*; E. SEMOTANOVÁ. *Komparativní kartografie a ikonografie „Českého koutku” – zrcadlo regionální identity a mentalit?*; G. FIEDLER. *Odráž oficiální kartografické tvorby z 80. let 19. století v soukromé mapové produkci – „Český koutek”*; J. OTČENÁŠEK. *Kladské folklorní sběry J. Š. Kubína a J. Jecha*; E. KOUDELKOVÁ. *Specifika folklorní literatury o „Českém koutku”*.

¹⁶ Por. Arnošt z Pardubic (1297-1364), *osobnost – okruh – dědictví; postać – środowisko – dziedzictwo*. Red. L. Bobková, R. Gładkiewicz, P. Morel. Wrocław – Praha – Pardubice 2005; J SWASTEK. *Działalność duszpasterska i duchowość pierwszego Metropolity Praskiego arcybiskupa Arnošta z Pardubic (1297-30 VI 1364)*. „Świdnickie Studia Teologiczne” 2:2006 s. 59-80.

– W dramatycznym wygaśnięciu parafii (po 60-70 latach istnienia), na okres aż trzech stuleci (tzn. do 1738 r.), odzwierciedlają się wielkie dramaty: nieobsadzenie stolicy arcybiskupiej w Pradze przez okres 160 lat; unicestwienie przez husytów diecezji Litomyśl i dopiero po 200 latach zastąpienie jej diecezją Hradec Králove; bardzo powolny proces autentycznej duchowej reformy i odnowy. Wydarzeniom tym towarzyszył brak duchowieństwa, stąd już w tym okresie napływało do Czech wielu polskich duszpasterzy.

– Ponadto nie dawała powodu do radości coraz bardziej formalna przynależność parafii ziemi kłodzkiej (Hrabstwa Kłodzkiego) do archidiecezji praskiej przy rzadkiej obecności arcybiskupów praskich na tym obszarze, powierzchownych i „ekspresowych” wizytacjach, czemu z drugiej strony towarzyszył styl „zasiedziałego” duszpasterstwa proboszczów i biurokratyczny styl skrupulatnych wizytacji dziekanów kłodzkich przekształcanych przez rząd pruski w kierunku własnych urzędników i narzędzi antykościelnej i separatystycznej polityki.

– W okresie panowania pruskiego, a zwłaszcza Kultkampfu, urząd kłodzkiego wikariusza (dziekana) stał się miejscem walki rządu pruskiego z Kościołem katolickim na gruncie politycznym i ideologicznym, w celu całkowitego wyeliminowania wpływów Kościoła w Niemczech (m.in. poprzez zachowanie wpływów państwa na obsadę stanowisk kościelnych) i umocnienia sił popierających unifikację Rzeszy.

– Na podstawie danych źródłowych zawartych między innymi w *Liber Confirmationum*, Kronice Kłodzkiej¹⁷, w czermnieńskiej Kronice Parafialnej, w protokołach zarządu parafialnego oraz księgach metrykalnych opracowany został zarówno katalog proboszczów, wikariuszów, jak też zestawienie powołań kościelnych w okresie XIX i XX w.¹⁸ I tak w okresie przedhusyckim posługiwało w parafii ośmiu proboszczów¹⁹.

---

¹⁷ Zob. L. BAŠTECKÁ. *Několik poznámek k tzv. kladské Kronice*. „Kladský sborník” 1996 nr 1 s. 159.

¹⁸ Owocem tego typu studiów są pierwsze publikacje na temat aż czterech pierwszych wybitnych redemptorystów. Zob. T. FITYCH. *Rodzina i lata szkolne Antoniego Jedka (*1834 Slone +1903 Tuchów), wybitnego redemptorysty prowincji austriackiej, czeskiej i polskiej*; TENŻE. *Bracia Franzowie z Czermej – pierwsi redemptoryści Ziemi Kłodzkiej, zasłużeni dla wiernych Dolnego Śląska i Czech* (artykuły złożone do druku).

¹⁹ W zestawieniu katalogu proboszczów w okresie przedhusyckim wykorzystane zostały głównie efekty badań Fr. Alberta, który oparł się na takich źródłach drukowanych

– Po 1414 lub 1419 r. (?) parafia katolicka na trzy stulecia formalnie zanikła. W XV w. mieszkał tu duchowny innego wyznania. Zmiana sytuacji nastąpiła dopiero od ok. 1623 lub 1630 r., kiedy to tujejszy kościół do 1738 r. stał się filią dekanatu Nowe Město n/Metuji. W czasach wojen, z upoważnienia dziekana nowomiejskiego przybywali tu księża z Polic i Lewina Kłodzkiego.

– W okresie 1738-1939 pracowało tu 10-ciu proboszczów, a statystyczny okres kadencji wynosił ok. 20 lat. Co więcej, aż trzech proboszczów posługujących do 1939 r. urodziło się w Czermnej, a czas ich kadencji to 52, 5 i 29 lat. W sumie tych trzech proboszczów posługiwało w swoim miejscu urodzenia przez 86 lat.

II. Z DZIEJÓW MAŁEJ ČERMNEJ

1. POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE I PRZYNALEŻNOŚĆ KOŚCIELNA

W odległości zaledwie niespełna pół godziny spaceru od centrum kudowskiego parku zdrojowego, a 6 km od Nachodu i tyleż samo od Hronova (ten z kolei jest o 8 km oddalony od Náchodu), nad górskim potokiem Brlenki, a przy państwowej granicy z Polską (dawniej trzech stron opasywała ją granica pruska), istnieje rolnicza wioska Malá Čermná (w najstarszych dokumentach spotykamy się z nazwą „Parva Czerмна”. Pojęcie „Čermná” oznacza «czerwony». Wsie o tej nazwie były usytuowane nad potokami koloru czerwonego²⁰), jedna z ośmiu miejscowości wchodzących w skład wielowsiowej parafii Czerмна.

Aktualnie jest to wioska sąsiadująca poprzez granicę z tzw. Dolną Czermną, jako częścią Kudowy Zdroju, której układ komunikacyjny i zabudowa stanowiła niegdyś jeden zamknięty obszar osiedleńczy. Polityczny podział dokonał się w XVII w. Od tego momentu granica państwowa (zsynchronizowana z mapami katastralnymi) na różny sposób kluczy pomiędzy ziemskimi działkami poszczególnych mieszkań-

---

jak: *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim*. Vol. I, V, VI, VII oraz Volkmer u. Hohaus. *Geschichtsquellen der Grafschaft Glatz*. Bd. I-V. Habelschwerdt 1883-1891; B. BREITHOLZ. Bd. VI 1926. Zob. FR. ALBERT. *Die Geschichte der Herrschaft Hummel und ihrer Nachbargebiete*. Erster Teil: *Die Herrschaft Hummel bis zum Jahre 1477*. Im Selbstverlag des Verfassers 1932 s. 80-86.
²⁰ Zob. I. HONL. *Červená barva v našich místních a pomístních jménech*. „Červenokostecko” 3:1985 s. 38-43 (cyt. za L. HLADKÝ. *Hronov a dějiny*. Nachód 1999 s. 85).

ców po obu stronach granicy. Jeśli chodzi o przynależność kościelną, to Malá Čermná do 1780 r. należała do parafii św. Bartłomieja Apostoła w Wielkiej Czermej, następnie do parafii w Nachodzie (1780-1786), a wreszcie w Hronovie (tutejsza parafia została w 1786 r. wydzielona z nachodzkiego dekanatu)²¹. Od 1960 r. stanowi administracyjną część miasta Hronov (Ronov)²² nad rzeką Metują (w 2008 r. liczy 6 800 mieszkańców)²³.

2. GENEZA POWSTANIA I ETAPY DZIEJÓW

Wieś powstała najprawdopodobniej już w drugiej połowie XIII w., czyli jeszcze przed osadnictwem niemieckim. W jej historii możemy wyróżnić pięć okresów: feudalna i kościelna zależność od klasztoru w Broumowie (od 2 poł. XIII w. do 1477 wieś stanowiła część majątku machowskiego); własność szeregu rodzin szlacheckich (1477-1674)²⁴; własność miasta Náchod (1674 1849)²⁵; posiadanie własnego samorządu (po 13 VIII 1850 – 1960); administracyjna część miasta Hronov (od 1960).

W średniowieczu Malá Čermná była częścią machowskiego dominium, związanego z klasztorem benedyktyńskim w Broumowie. W 1477 r. książę Jindřich ustanowił tu tzw. „manství” (pierwszym manem był Václav lub Vaněk Vrtimáz z Rokytніка, a dopiero w 1485 r. w tzw.

---

²¹ Zmiana w organizacji sieci parafialnej nastąpiła na polecenie cesarza Józefa II. Był to klasyczny przejaw tzw. józefinizmu, austriackiego centralizmu i biurokracji. W konsekwencji w Nachodzie, w ramach likwidacji tzw. „niepotrzebnych” kościołów, kaplic i stowarzyszeń, w latach 1786-1787, na mocy decyzji rady miejskiej, doszło do likwidacji kapliczki NMP, oraz bractw: literackiego i Trójcy Św. (1787). Ponadto zakazano księżom sprawowania modlitw na miejskim placu przed figurą św. Jana Nepomucena i Trójcy Św. (1787). Zob. L. BAŠTECKÁ, I. EBELOVA (ed.). *Náchod*. Praha 2004 s. 129; HLADKÝ. *K církevní organizaci*. s. 122-123.

²² W latach 1241-1289 miasteczko założył Hron z Nachodu.

²³ Zob. HLADKÝ. *Hronov*.

²⁴ Od 1480 r. Šimon Sudlice z Žernova (nachodzki purkrabia w latach 1474-1480 i 1491-1500) posiadał zarówno tutęjsze „manství tvrziště”, a ponadto dwór w Wielkiej Czermej oraz niezamieszkałą wieś Pastorkov. Zob. HLADKÝ. *Hronov*. s. 11-12 i 85.

²⁵ Plan i widoki na zamek i miasto z lat 1651/2, 1740, 1786, 1805, 1810, 1814, 1830, 1836, 1850, 1860. Zob. O. ŠAFÁŘ. *Náchod v obraze čtyř století*. [Červený Kostelec 199] s. 25-39.

Wielkiej Czermnej)²⁶. W późniejszym czasie kolejnymi jej właścicielami byli m.in.: Šimon Sudlice z Žernova (oraz jego synowie); Jan Špetl z Janovic; w 1525 r. doszło do zniesienia „manství”, a właścicielem stał się zamek Homole; Dobeš Slánský z Doubravice (i kolejni przedstawiciele tej szlacheckiej rodziny byli właścicielami do końca XVI wieku); do 1653 r. członkowie nobilitowanej rodziny z Sendražic; Jindřich z Bubna²⁷; 12 IX 1674 r. Rozálie z Bubna sprzedała wieś miastu Náchod (1674-1849)²⁸, a Malá Čermná była odtąd tzw. „šosovní vešnice”, czyli pomimo odległości, przyłączoną do miasta Náchod, a jej mieszkańcy, jako poddani, do czasu Wiosny Ludów musieli płacić podatki²⁹.

²⁶ Zob. BAŠTECKÁ, EBELOVA (ed.). *Náchod*. s. 59.

²⁷ 27 XI 1669 r. rycerz z Ullersdorfu – Karel Kryštof sprzedał tutejszy swój dwór tzw. „dvůr Hartvikův” Juliáně Rozálii z Bubna. Zob. J. K. HRAŠE. *Dějiny Náchoda*. Bd. II: *1620-1740*. Náchod 1994 s. 335-336, 381.

²⁸ *Tamže*. s. 110; Z. BARTL. *Malá Čermná – šosovní ves města Náchoda (1674-1730)*. W: *Náchodsko od minulosti k dnešku. Vlastivědný sborník muzeí náchodského okresu*. sv. 3. Náchod, Okresní muzeum 1989 s. 205-208. Na przełomie XVIII/XIX w., tzn. w latach 1785-1819 właścicielem dóbr tzw. Niemieckiej (Wielkiej) Czermnej był szwagier generała von Götzena – Michael von Stillfried. Po nim tenże majątek ziemski administrowali już bracia generała Sigismund Adolf von Götzen i Friedrich Wilhelm von Götzen. Po czym dobrami ziemskimi zarządzał ich kuzyn Anton Graf von Magnis. Zob. *Hugo von Wiese und Kaiserswaldau, Friedrich Wilhelm Graf von Götzen – Schlesiens Held in der Franzosenzeit 1806 bis 1807*. Berlin 1902.

²⁹ Po wojnie 30-letniej liczba ludności w Hrabstwie Kłodzkim znacznie się zmniejszyła i wynosiła zaledwie 60 000 osób. Nie mniej już w 1855 r. wyrażała się w liczbie 143 000. W regionie tym było 9 miast, 280 wiosek i ok. 100 kolonii. Pod koniec XIX w., tzn. w 1885 r. w Hrabstwie kłodzkim żyło już 176 450 mieszkańców. Zanotowane przez Hundricha szczegółowe dane o ludności czeskiej, spisanej w 1843 r., podały blisko 7 000 mieszkańców, 8 kolonii dolnośląskich i 7 wsi zgrupowanych dookoła Czermnej, a obecnie w większości miasta Kudowy (od 1945 r.), natomiast spis z 1861 r. – 7 500 osób. W związku z tym faktem w XIX i XX w. w literaturze przedmiotu powstało pojęcie „czeski zaulek”. Jeśli idzie o strukturę narodowościową na Dolnym Śląsku, po prawie stuleciu rządów pruskich, to w 1840 r. przedstawiała się ona następująco; rozpoczynając od najliczniejszych nacji: Niemcy 93,1 % (1 796 000); Polacy 4,1% (80 000); Serbołużyczanie 1,8% (35 000); Żydzi 0,6 % (12 000) i Czesi 0,4% (7 000). W sumie mniejszości słowiańskie zamieszkujące rejencję wrocławską i legnicką stanowiły blisko 7% ich zaludnienia. Por. G. L. H. HUNDRICH. *Ergänzungen über die polnischen und die andern ausserdeutschen Sprachverhältnisse in der Provinz Schlesien*. Übersicht der Arbeiten d. Schles. Gesellschaft im J. 1844 s. 84-87 i w roku 1845, s. 80-85, 90-91; *Historia Śląska*. Red. S. Michalkiewicz. T. II: *1763-1850*, część II: *1807-1850*. Wrocław 1970 s. 1214-125.

W 1790 r. Malá Čermna miała 22 domy (w tym tylko dwa z kamiennymi kominami)³⁰. Po Wiośnie Ludów w 1849 r. doszło do zniesienia poddaństwa oraz zależności od miasta Náchod. Po 13 sierpnia 1850 r. wieś Malá Čermná posiadała już własny samorząd (1854-1960)³¹. Na przełomie XIX/XX w. w Malej Čermnej żyło ok. 200 osób.

3. KALENDARIUM

W ramach uproszczonego kalendarium możemy odnotować następujące fakty: 1776 – wielkim wyzwaniem dla mieszkańców regionu była drożyzna, głód i duża śmiertelność ludzi; 30 X 1810 – sekularyzacja śląskich klasztorów³²; ok. 1825 r. we wsi istniało 29 domów (34), w których żyło 167 (197) osób³³, w tym czasie funkcjonował tu wytwórca destylowanych alkoholi („vinopalna”)³⁴; 1831-1849 – częste nawroty epidemii cholery w okolicach Nachodu³⁵; XI 1831-IX 1832 – pandemia cholery³⁶; 1834 – klęska suszy i nieurodzajów (m.in. w oko-

³⁰ Przy czym w 1776 r. w Nachodzie żyły 323 rodziny (w tym 269 bogatych, w których żyło ok. 1 094 osoby). Ponadto w mieście było 1 624 katolików. Zob. BAŠTECKÁ, EBELOVA (ed.). *Náchod*. s. 127.

³¹ *Tamże*. s. 159. Wieś pomimo kolejnych zmian administracyjnych należała do hradeckiego kraju (od poł. XV w. do 1714; 1751-1849; 1850-1855 oraz 2005). Zob. J. JANAK, Z. HLEDÍKOVÁ, J. DOBEŠ. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Nakl. Lidové Noviny [Praha] s. 516-534.

³² Na przełomie XVIII/XIX w., m.in. w wyniku rewolucji francuskiej i wojen napoleońskich, Europę wstrząsnęły burzliwe przeobrażenia polityczne, społeczne i gospodarcze. To wojny napoleońskie spowodowały finansowy kryzys na obszarze całych Prus. Jego remedium oraz finansowym źródłem umożliwiającym realizację finansowych obligacji Prus na rzecz zwycięskiej Francji, miało spowodować przejęcie wielu dóbr zakonnych (w postaci tzw. kasaty) i kościelnych. Zob. P. GACH. *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*. Lublin 1984 s. 70 n; D. BEALES. *Europäische Klöster im Zeitalter der Revolution 1650-1815*. Wien – Köln – Weimar [2008].

³³ Zob. HLADKÝ. *Hronov*. s. 22.

³⁴ *Tamże*. s. 22.

³⁵ Por. L. BAŠTECKÁ (oprac.). *Jak se žilo na Kladském Pomezí (Čtení ze starých paměti a kronik)*. [Červený Kostelec] 2004 s. 80-88.

³⁶ Zob. BAŠTECKÁ (oprac.). *Jak se žilo*. s. 79-88; T. FITYCH. „*Od powietrza, głodu...*” (*Rok 1832: epidemia cholery w Słonem i k/Kudowy, Polsce, Europie...*) (artykuł złożony do druku).

licach Police n/M i Bromova)³⁷; 1834 – w Wielkiej Czermej panowała cholera, zmarło wiele osób, stąd musiano powiększyć cmentarz³⁸; 1844 – powstanie wyzyskiwanych tkaczy stłumione przy użyciu wojska³⁹; 1847 – klęska głodu oraz okres kryzysu ręcznego tkactwa⁴⁰; 1848-1849 – Wiosna Ludów (koniec epoki feudalnej)⁴¹; ok. 1850 – w Malej Czermej odnotowano 36 domów i 206 mieszkańców (a nieco później już 325)⁴²; 1866 – wojna austriacko-pruska⁴³; 1880 – wieś liczy 200 mieszkańców; 1887 – wzniesienie kapliczki oltarzowej („grupa ukrzyżowania”, z pasyjką i sześcioma figurami świętych); 1891 – rodziny cenionej ludowej poetki Františky Semerákovéj (*14 II Malá Čermná +17 V 1971). W tutejszej wsi ukończyła szkołę podstawową i odkryła zamiłowanie do literatury i poezji (w latach 30-tych XX w. zaczęła pisać i wydawać wiersze, pomimo iż z zawodu była tkaczką⁴⁴); 1891 – przez kilka kolejnych lat gościem miejscowego starosty i tkacza Josefa Martince⁴⁵ był znany praski pisarz, dziennikarz i twórca literatury dziecięcej, profesor Josef Václav Sládek (*27 IX 1845 +28 VI 1912)⁴⁶, który w okresie 1890-1900⁴⁷ korzystał z leczniczych kuracji dostępnych w Wielkiej Czermej; 1892 – powstanie ochotniczej

³⁷ Panowały tu wówczas wielkie upały, przez cztery miesiące nie spadł deszcz, wyschły potoki, zaginęły wszelkie uprawy rolne. Zob. M. PICHL. *Police nad Metují v datach*. [Police nad Metují] 2004 s. 105.

³⁸ Por. N. BARTONITSCHKEK. *Grenzec/Tscherbeney (Kreis Glatz/Schlesien)*. Von A bis Z. Stolberg 5/2007 s. 58.

³⁹ W literacki sposób przybliży go m.in. dramat „Tkacze” – gdzie bohaterem zbiorowym jest tłum robotników. W 1893 r. wydał go niemiecki dramaturg, prozaik i poeta Gerhart Hauptmann (*15 XI 1862 Szczawno Zdrój +6 VI 1949 Jagniątków k/Jeleniej Góry). W 1912 r. otrzymał nagrodę Nobla „przede wszystkim w uznaniu jego płodnej, różnorodnej i wybitnej działalności w dziedzinie sztuki dramatycznej”.

⁴⁰ Zob. BAŠTECKÁ (oprac.). *Jak se žilo*. s. 95-104.

⁴¹ *Tamže*. s. 105-132.

⁴² Zob. HLADKÝ. *Hronov*. s. 26.

⁴³ BAŠTECKÁ (oprac.). *Jak se žilo*. s. 198-214.

⁴⁴ Zob. F. SEMERÁKOVÁ. *Slunečný den*. Praha. „Mladá fronta” 1950; TENZE. *Říkačky a rýmovačky*. Praha 1959; J. TRÍŠKA. *Osobnosti podorlické literatury*. I. vyd. Ústí nad Orlicí: OFTIS 1996; K. DUSILOVÁ. *Františka Semeráková*. „Rodným krajem”. Červený Kostelec 1991 (č. 3) s. 21; HLADKÝ. *Hronov*. s. 69-70.

⁴⁵ Profesor Sládek cieszył się również tutaj wielkim szacunkiem, ale w następnych latach mieszkał u administratora szkoły Hynka Čejchana, w ostatnim pokoju jego mieszkania. Zob. BAŠTECKÁ (oprac.). *Jak se žilo*. s. 178-179.

⁴⁶ Był on członkiem czeskiej akademii nauk, ale trudnił się także przekładami literatury pięknej. Typowym tematem jego utworów była czeska wieś (w jego pracach postawa rolnika stała się symbolem narodu i jego potencjału). Czerpiąc inspiracje z

straży pożarnej (24 czynnych strażaków i 8 honorowych)⁴⁸ oraz uroczyste otwarcie i poświęcenie trzyklasowej szkoły podstawowej (1892-1962)⁴⁹; 1893 – powstanie kroniki szkoły, obejmującej lata 1893-1926; ok. 1903 – powstanie organizacji politycznej „Narodní jednota severočeska”⁵⁰; 1909-1910 – poszukiwania geologiczne (z myślą o odkrywkowym wydobywaniu węgla kamiennego⁵¹, tymczasem odkryto tu jedynie źródło wody mineralnej, o składzie zbliżonym do wód kudo-wskich); 1910 – w miejscu gościńca zbudowano hotel „U dobré naldy”; 1910 – liczba mieszkańców zmniejszyła się do 208 osób; 1917 – wzniesienie neogotyckiego kościoła (w miejsce starego z XV w.)⁵²; 1917 – narodziny Karela Martineca w domu nr 45 (*21 III +03 XI 1999

---

okresu swego dzieciństwa, domu rodzinnego, miejsca urodzenia, w swych książkach akcentował on ogólnoludzkie wartości.

⁴⁷ Zob. E. PUMROVÁ. *Školství v Malé Čermné (ke 115. výročí wyniku obecné školy 1892-1962-2007)*. Malá Čermná 2007 s. 7-12.

⁴⁸ *Tamže*. s. 196.

⁴⁹ Do 1854 r. istniał wolny wybór szkoły, tzn. można było posyłać swe dzieci albo do szkoły w Niemieckiej (Wielkiej) Czermej (tutaj nauczano języka czeskiego i niemieckiego), albo do Velkeho Poříčí. Do 1874 r. tutejsza wieś była związana ze szkołą w Velkem Poříčí, a następnie ze szkołą w Žďárkách. Po wygranym sporze sądowym z tą ostatnią, w 1892 r. w Malej Čermnej dla 46 miejscowych uczniów, wzniesiono i uroczystie otwarto samodzielną szkołę podstawową. 18 IX 1892 r. przy uroczystym poświęceniu byli obecni: nachodzki dziekan Matouš; wikariusz hronowski Kalous; z ramienia regionalnej rady d/s szkolnictwa – inspektor doktor Tomáš Kouřil; kierownik szkoły w Žďárkách – Arnošt Brejtr; przedstawiciele miejscowego samorządu; dzieci szkolne oraz w pełnym rynsztunku ochotnicy straży pożarnej. Zob. BAŠTECKÁ (oprac.). *Jak se žilo*. s. 178-180; PUMROVÁ. *Školství v Malé Čermné*.

⁵⁰ PUMROVÁ. *Školství v Malé Čermné*. s. 32-33.

⁵¹ Miejscowy przemysł włókienniczy (od ok. 1880 r. jego centrum stał się Náchod) cierpiał na niedostatek węgla, stąd to w regionie Hronova również i w okresie późniejszym (1919-1920) eksploatowano węgiel metodą odkrywkową (m.in. koło gościńca „Uwody” i w Žabokrkach, w tzw. Vítových dolech”. Zob. PUMROVÁ. *Školství v Malé Čermné*. s. 33. Dzieje górnictwa odkrywkowego na ziemi nachodzkiej znajdujemy w źródłowym opracowaniu L. Bašteckiej. Zob. *Jak se žilo*. s. 215-220.

⁵² Jest faktem interesującym, iż przekaz o istnieniu w Malej Čermnej kościoła, podają jedynie trzej główni redaktorzy poniżej cytowanego przewodnika, w tym gronie są aż dwaj doktorzy: Ivan Honl i Karel Krpata (trzecim był Josef Staněk). Kierowali oni pracami większego zespołu ludzi, dzięki którym w 1965 r. wydano w Pradze przewodnik turystyczny (w serii nr 18; posiadał on obszerny wstęp, omawiający m.in. aspekt geologiczno-przyrodniczy – s. 4-11; historyczny – s. 11-16; gospodarczy – s. 16-17; historii literatury – s. 17-22; atrakcji turystycznych – s. 23-24), pod nazwą *Jiraskův kraj a Kladsko (Území přstupné v rámci česko-polské konvence)*. *Tamže*. s. 139.

Praha)⁵³, jako wnuk starosty Josefa Martinca, autor najnowszej, ale niewydanej kroniki; 1918 – licencja na budowę hotelu Bohemia; 1921 – wieś liczy 212 mieszkańców; 1923 – Karel Martinec zainicjował redakcję miejscowej kroniki, która obejmuje okres 1923-1960; 1925 – wzniesienie pomnika ku czci poległych w czasie I wojny światowej (w okresie II wojny światowej usunięto z niego rzeźbę włoskiego legionarza); 1926 – zbudowanie publicznej studni; 1931 – wieś liczy 213 mieszkańców⁵⁴; 1932 – otwarcie sklepu z artykułami spożywczymi, kiosku, gościńca i dwóch hoteli („U dobré nálady”⁵⁵ i „Bohemia”); 1934 – uroczyste poświęcenie i inauguracja dzwonnicy kultowej; 1938 – wielka powódź pojawiająca się trzykrotnie w tym roku (29 VII, 1 IX i 10 IX); IX 1957 – powstanie państwowego gospodarstwa rolnego (tzw. JZD)⁵⁶; w okresie 1930-1950 zmalała liczba mieszkańców poszczególnych części miasta Hronova, a w Malej Čermnej żyło kolejno: 1950 – 189; 1961 – 49; 1970 – 169; 1980 – 201; 1991 – 168 mieszkańców⁵⁷; 1960 – przyłączenie do miasta Hronov (prawa miejskie od 1780 r.)⁵⁸; po 1960 r. dwa były hotele przemianowano na domy emerytów (w chwili obecnej „Bohemia” służy jako dom dla 57 emerytów⁵⁹);

---

⁵³ Ojciec Karla brał udział w toczącej się wojnie, a jego jednostka wojskowa stacjonowała pod Pilznem. W sąsiednim domu mieszkał jego ojciec chrzestny Stanislav Jirásek. Zainteresowanie światem bajek i miejscowych ludowych opowiadań zrodził w nim dziadek Antonín Hurdálek. Z kolei praca ojca nad kroniką tutejszej ochotniczej straży pożarnej, przyczyniła się do redakcji kroniki nt. historii rodzimej wsi. Do dzisiaj tekst liczący 345 stron maszynopisu nie został wydany. Ok. 1985 r. rodzina przekazała kronikę do regionalnego archiwum w Nachodzie. Zob. BAŠTECKÁ (oprac.). *Jak se žilo*. s. 196.

⁵⁴ Po 1967 r. budynek hotelu „Nálada” (w międzyczasie został on zaadaptowany na dom emerytów) zwrócono pierwotnym właścicielom. W 1998 r. został zamknięty i w takim stanie pozostaje do dzisiaj.

⁵⁵ Zob. HLADKÝ. *Hronov*. s. 36-37.

⁵⁶ *Tamže*. s. 47.

⁵⁷ W miarę stabilną liczbę tutejszych mieszkańców powodował fakt istnienia dwóch domów emerytów. *Tamže*. s. 54-55.

⁵⁸ Ok. 1815 r. miasteczko Hronov miało 115 domów i 758 mieszkańców, a ok. 1825 r. – 132 domy i 982 mieszkańców; 1855 r. – 154 domy i 1 242 mieszkańców (w tym: 14 Żydów i 30 wyznawców kościoła reformowanego – kalwinów); wraz z rozwojem przemysłu włókienniczego w okresie 1880-1910 liczba mieszkańców wzrosła aż trzykrotnie – z 1 682 do 4 600. Zob. HLADKÝ. *Hronov*. s. 22, 26, 31.

⁵⁹ W 1967 r. dokonano adaptacji i modernizacji hotelu Bohemia do nowych funkcji. Oficjalne otwarcie obiektu odbyło się 5 X 1972 r. (57 miejsc). Aktualnie po kolejnej modernizacji z 2001 r. zdolność noclegowa to jedynie 53 łóżka (ale w innym układzie,

2008 – aktualnie, funkcjonuje tu 48 numerów domów, a we wsi mieszka jedynie 60 osób, ale funkcjonują dwie gospody i kilka kramów oraz stowarzyszenie PUMPA (eryg. 2005).

4. ZASŁUŻONE POSTACIE I MIEJSCOWA ELITA

Do grona swego rodzaju elity Malej Čermnej i kręgu zasłużonych dla jej kultury i powagi osób, w okresie XVIII-XX w., należy zaliczyć zarówno miejscowych starostów, nauczycieli⁶⁰, fundatorów lokalnych pomników, kapliczek i dzwonnicy, jak też właściciele gościńców i hoteli, ale przede wszystkim urodzoną tu poetkę ludową Františkę Semerákovou (*14 II 1891 +17 V 1971) i autora miejscowej kroniki Karel Martinec (*21 III 1917 +03 XI 1999 Praha).

5. RELIGIJNOŚĆ MIESZKAŃCÓW A ZACHOWANA RZEŻBA I ARCHITEKTURA SAKRALNA

Omawiana miejscowość nie posiada żadnego studium na temat religijności i zwyczajów chrześcijańskich pielęgnowanych przez jej mieszkańców. W pewnym stopniu odsłaniają ją zachowane „pomniki wiary”, jakimi są zarówno nisze oraz rzeźby i kapliczki przydrożne.

a) Nisze z figurkami świętych prawdopodobnie istniały w kilkunastu domach tej rolniczej wsi. Współcześnie, w centrum wsi, zachowały się jedynie trzy domy z tzw. niszą usytuowaną na ich szczycie. W domu pod numerem 1 była nisza z figurką św. Józefa (aktualnie jest on już tylko ruiną). Natomiast w szczycie domu mieszkalnego pod numerem 21 (Pani Langerovej) umieszczono ceramiczną figurkę Matki Boskiej z Lourdes. U jej podstawy widnieje, wykonany złotym kolorem, napis: „ND Lourdes”. Z kolei w domu pod numerem 45 istnieje kolejna

---

powstały bowiem nowe pokoje i małżeńska garsoniera, ponadto jeden pokój z trzema łózkami, 20 pokoi dwułożkowych i 10 jednołożkowych). Na standard i styl życia tu-tejszych mieszkańców-pensjonariuszy miał znaczący wpływ fakt otwarcia przejścia granicznego do Polski (czyli możliwość kuracji, bliskość parku zdrojowego, wielu sklepów restauracji i wielkiego targowiska).

⁶⁰ Zob. PUMROVÁ. *Školství v Malé Čermné*. s. 17-36.

nisza z ceramiczną figurką Matki Bożej z Lourdes (żyją w nim przedstawiciele rodziny Kabelkovich, potomkowie znaczącej i zasłużonej dla tej wsi rodziny i osoby Karla Martina)⁶¹.

b) Zatrzymując uwagę na małej architekturze i rzeźbie sakralnej, odnotowujemy tu kolejne trzy obiekty typu: kapliczka, pomnik i dzwonnica. Wymieniając je w porządku chronologicznym, stwierdzamy:

– najstarszą i wyjątkowo cenną pod względem teologiczno-artystycznym jest naziemna ołtarzowa kapliczka, tzw. „grupa ukrzyżowania”, wzniesiona w 1887 r.;

– pomnik dla tutejszych mieszkańców poległych w okresie I wojny światowej⁶², wzniesiony w sierpniu 1925 r.⁶³;

– dzwonnica z niszą i figurką Matki Bożej Różańcowej została usytuowana na stoku wzgórze, w pobliżu hotelu „Bohemia” (tzn. na działce подарowanej przez jej ówczesnego właściciela). Uroczysta inauguracja i poświęcenie miało miejsce w dniu 3 czerwca 1934 r.⁶⁴

⁶¹ Zob. Eva Pumrová – jej prywatne archiwum oraz szkice związane z historyczno-kulturalną działalnością miejscowego stowarzyszenia przyjaciół Malé Čermné (Sdružení přátel obce Malá Čermná s názvem PUMPA, eryg. w 2005 r., a także witryna internetowa tegoż stowarzyszenia (dalej cyt. PUMROVÁ. PUMPA).

⁶² Przedstawiciele osady polegli w Włoszech, Rosji i Serbii.

⁶³ Pomnik został usytuowany pomiędzy murowaną dzwonnica a kapliczką – grupa ukrzyżowania, w pobliżu mostu i po lewej stronie domu nr 14. Na pomniku widnieją następujące napisy: „Oběti světové války, 1914-1918” [14 nazwisk i fotografii poległych żołnierzy]; obok plastycznego wyobrażenia J. F. Masaryka: „Pravda vítězí”; „Cizá hrouda vaše těla kryje, ale duch váš z námi dosud žije”. Wykonawcą pomnika był Vojtěch Lhotský, a rzeźbę włoskiego żołnierza wykonał Alois Suk z Velkého Poříčí. Sam pomnik, bez ogrodzenia, kosztował 6 365 korun. Por. PUMROVÁ. PUMPA. Omawiany pomnik poległych nie jest tak imponujący i nie ma takiej wartości artystycznej jak analogiczny obiekt wzniesiony w pobliskich Žďárkách (nosi on napis: „Padlým Hrdinům ve valce Světové”), który zaprojektował „prof. V. Suchomel”.

⁶⁴ Murowana dzwonnica kultowa została wzniesiona z inicjatywy tutejszych obywateli. Pierwsze posiedzenie wszystkich mieszkańców zainteresowanych ideą jej budowy, miało miejsce 20 XI 1932 r., a kolejne 03 III 1934 r. Natomiast autorem projektu był Jaroslav Šlambor z Hronova. W niszy na drzwiach wejścia do dzwonnicy umieszczono figurkę Matki Bożej Różańcowej. Sam dzwon został przyniesiony w uroczystej, procesji od domu nr 30 (Ant. Hurdála) do dzwonniczki, gdzie po poświęceniu, odśpiewaniu pieśni religijnych, przy akompaniamencie orkiestry, uczestnicy i mieszkańcy osady po raz pierwszy usłyszeli jego dźwięk. Na zakończenie uroczystości wykonano hymny narodowe. Na dzwonie umieszczono słowa modlitwy błagalnej: „Svatý Josefe

c) Mała lokalna kalwaria, czyli kapliczka typu „grupa ukrzyżowania”⁶⁵ (w terminologii czeskiej często używane jest pojęcie: „obecní kříž”)⁶⁶, została wzniesiona z motywów religijnych w 1887 r. i usytuowana na jedynym, i można powiedzieć, głównym placu osady Malá Čermná (w pobliżu byłego Andrejsovego gościńca⁶⁷) i dosłownie w jego centrum. Omawianą kapliczkę wzniesiono naprzeciwko „Andrejsovej hospody” z zamysłem spłaty swym przodkom zadawnionego długu oraz wynagrodzenia za zburzoną kapliczkę, która stała na tym miejscu („před starou tvrzí”, czyli przed bardziej masywnym i rozbudowanym budynkiem mieszkalnym)⁶⁸. W dniu 26 czerwca 1887 r., najprawdopodobniej tutejszy obywatel, malarz Josef Bitnar ukończył iluminowanie i złocenie figur kapliczki⁶⁹.

pros za nás. 1934”. Pierwotny dzwon miał średnicę 40 cm i kosztował 960 koron. Wykonała go firma R. Manouška z Brna. Przy jego zawieszeniu pracowali cieśla Josef Hlína i kowal Oldřich Cvčka z Velkého Poříče. Po niespełna dziesięciu latach, dnia 30 III 1942 r. został on jednak zdjęty i użyty do celów zbrojeniowych. Por. PUMROVÁ. PUMPA. Aktualnie używany dzwon ma tytuł „Sv. Bartolomeus”, a na jego dolnej krawędzi widnieje napis: „Chvala Christu – Pokoj Všem/ Malá Čermná”.

⁶⁵ Pod pojęciem „grupa ukrzyżowania” rozumie się plastyczne przedstawienie sceny ukrzyżowania, z Jezusem rozpostartym na krzyżu wraz z grupą wiernych świadków, którą tworzą Maryja z umiłowanym uczniem św. Janem Apostołem. Grupa ta bywała niekiedy rozszerzana o obu lotrów, setnika i klęczącą u stóp krzyża Marię Magdalenę. Zob. T. FITYCH. *Geneza kapliczek typu „Grupa ukrzyżowania”* (artykuł przygotowywany do druku).

⁶⁶ Praktyka stawiania krzyża – głównego symbolu wiary chrześcijaństwa – na centralnych placach i publicznych miejscach oraz urzędach nawiązywała m.in. do chrześcijańskiej praktyki stawiania krucyfiksów na kościelnych ołtarzach i na szczytach wież kościelnych. Kapliczki tego typu były wznoszone w centrum cmentarzy (zob m.in. Zakrze i Wielka Czeremna; kolejna kapliczka typu „grupa ukrzyżowania” znajduje się m.in. w środkowej Czeremnej (aktualnie przy posesji P. Sobótków, ul. T. Kościuszki 122, dawny nr 221), Jakubowicach. Natomiast przy skrzyżowaniu ulic, ale przed głównym placem w Velké Poříčí znajdujemy kapliczkę z 1886 r., o typie ikonograficznym „Bożej Męki” – „Boží muka” w wersji Jezus Ukrzyżowany, ale bez Matki Bożej, Św. Jana i Marii Magdaleny, lecz z dalszymi świętymi (św. Anna, św. Franciszek, św. Wacław i św. Antoni Padewski). Zob. K. ČAPEK. *Boží muka*. Dr. Ot. Štorch-Marien Praha 1929 (3. sv. Aventinum).

⁶⁷ Ok. 1910 r. na miejscu tegoż gościńca został zbudowany hotel „U dobré nálady”. Zob. PUMROVÁ. *Školství v Malé Čermné*. s. 59.

⁶⁸ Pisze o tym miejscowy kronikarz Karel Martinec (*21 III 1917 Malá Čermna +03 XI 1999 Praha) w rękopisie przygotowywanej książki *Na pomezí českého světa*.

⁶⁹ W zbiorach regionalnego archiwum z siedzibą w Nachodzie, zachował się rachunek na kwotę 1 400 koron, jaki Josef Bitnar, pod wspomnianą datą, wystawił samorządo-

Początkowo wokół kapliczki rosły dwie młode lipy, których dzisiaj tu już nie ma. W kronice osady z 1923 r. znajduje się jedynie lapidarne sformułowanie: „Památká v obci je obecní kříž postavený na návsi r. 1887 nákladem 1300 Kč”. Z końcem XX w. kapliczka doczekała się gruntownej renowacji i ponownie prezentuje się okazale. Świadczą o tym dwa napisy umieszczone na jej rewersie: „Opraveno – L. P. 1995. Nákladem města Hronova a Dobrodinců obce” oraz „Provedl – J. Plíšek – Náchod”.

Zakończenie

Mała Čermná była „członkiem” parafii Wielka Czermna zarówno w okresie przedhusyckim, a następnie w okresie 1578-1780, czyli przez ok. 270 lat. Niniejszy szkic dziejów wsi Mała Čermná jest pierwszym tak kompleksowym ujęciem problematyki. Nie mniej, mając na celu opracowanie nowoczesnej monografii dziejów parafii pw. św. Bartłomieja Apostoła w Czermnej, należy w dalszym ciągu kontynuować prace badawcze zarówno nad historią poszczególnych wsi, tutejszymi elitami, obrzędowością chrześcijańską, ruchem pielgrzymkowym (parafia leży na uczęszczanym szlaku wiodącym do Wambierzyc i Barda Śl.), dziejami dwu pobliskich makrosanktuariów maryjnych, a także nad genezą, znaczeniem i przesłaniem krzyży, rzeźb i kapliczek przydrożnych (nb. na terenie parafii odnotowano aż 120 pomników tego typu i 59 nisz z figurkami świętych)⁷⁰.

---

wemu urzędowi Malej Čermnej. Podał w nim, iż farby i złoto kosztowały go 950 koron, a należność za samą pracę wycenił on na 450 koron. Kopię rachunku udostępniła Pani E. Pumrová, przewodnicząca stowarzyszenia PUMPA.

⁷⁰ Zob. T. FITYCH. *Odkrywanie „nowej twarzy” i geniuszu miejsca Kudowy Zdroju (Mała architektura sakralna a park kulturowy i krajobrazowy)*. Nisze. „Perspectiva” 7:2008 nr 1 (12) s. 66-80; *Leśna kaplica domkowa pw. Matki Bożej Bolesnej w Zielonej Dolinie (Refleksje nad XIX-wiecznym pomnikiem wiary, w 175 rocznicę powstania centrum kultu i w 120 rocznicę uroczystego poświęcenia murowanej kaplicy 1887-2007)* (artykuł złożony do druku); *Rękopiśmienna kronika dziejów kultu i kaplicy pw. Matki Bożej Bolesnej w Zielonej Dolinie z ok. XIX/XX w. (kopia wykonana przez Marię Pytlik – Słone 7 marca 1982 r.)* (artykuł złożony do druku).

270 ANNIVERSARY OF RE-ERECTION
OF SAINT BARTOLOMEO PARISH IN CZERMNA
REMARKS ON THE HISTORY OF MALÁ ČERMNÁ VILLAGE

S u m m a r y

Saint Bartolomeo Parish in Czeremna (established before 1354) is one of twenty oldest parishes in the Klodzko Land as well as the most vital ones (especially in the 19th century). It is renowned for its many priestly and monastic vocations (almost one hundred, among them the four first Redemptorists Fathers). It is also well-known for the fact that there used to live here the last Czech minority in Low Silesia. Hence this place is called „the Czech Nook” and there are many places frequently visited by them. (Inter alia there are two famous sacred objects: the Skull Chapel and Our Lady of Sorrows House-shaped Forest Shrine erected after cholera epidemic in 1832). At present Czeremna with its many sacred and secular objects is unquestionable „Old Town” of Kudowa-Zdroj. On June 29 1738 in the parish chronicle it was written down the fact of re-erection of the parish even though there were three centuries of non-existence caused the Hussite Wars. In connection with 270 anniversary of this historical event we describe modifications of the village name and the most important ecclesiastical events and spirituality of this place as well as statistical data connected with the Czech Nook. Next we characterized the history of Malá Čermná village that is one of eight hamlets which were parts of Czeremna during past centuries. In conclusion we describe changes of the name, the most important events forming a kind of calendar and small sacred architecture objects existing in this area as well as the local elite deriving from this place and folk-tales connected with the village.

Słowa kluczowe: parafia św. Bartłomieja w Kudowie Zdroju – Czeremnej, obiekty sakralne Czeremnej, Kościół katolicki na Ziemi Kłodzkiej

Key words: St. Bartolomeo parish in Kudowa Zdrój – Czeremna, sacral objects in Czeremna, the Catholic Church within Kłodzko territory